

ДЕСТРУКТИВТІ ЖУРНАЛИСТИКА

**К. Қабылғазина, филол,ғ.к., ассоциир профессор,
Баспасөз және электронды БАҚ кафедрасы
А.Ердәулет, тележурналист**

Журналистика халықтық болып есептелінеді. Өйткені, журналистика – халықтың қамын ойлайтын, соның қажетін қарастыратын сала. Қандай мәселені көтермесін журналистика соның бәрін халықтық тұрғыда қозғауға, халықтың сөзін сөйлеуге күш салады. Әрқашан халықтың жағында болып, халықтық позиция ұстайды.

Ал бүгінгі журналистиканың қоғамдағы міндеті қандай? Ақпаратты жеткізу ме, әлде қоғамдық пікірді қалыптастыру ма? Аталған екі міндетті бірдей ұстаса да, ақпаратты қалай жеткізіп, қоғамдық пікірді қалай қалыптастырып жатқандығында бар мән жатыр. Себебі, ең алғашқы ақпараттың таралуы маңызды. Оның анықталған не жалған мағлұмат екеніне көз жеткізу журналистің негізгі міндеттерінің бірі. Ақпараттың бұрмаланып жеткізілуі салдарынан, журналистің деструктивті әрекеті байқалады. Сондай-ақ, айыптау журналист аузымен айтылмауы тиіс. Сөз бостандығы бар екен деп, ата заңнан аттауға тыйым салынғанын есте сақтаған абзал. Ендеше, журналистика саласындағы «деструктивті журналистика» деген ұғым ашық көрініс тауып отыр. «Деструктивті» сөзі - (латынша: белгілі бір құрылымның бұзылуы) деген мағынаны білдереді [1].

Деструктивті журналистика дегеніміз - журналистің міндеттері мен құқықтарына, сондай-ақ, мәртебесіне нұқсан келтіретін әрекеттер жиынтығы. Деструктивті журналистиканы жұртшылық көбінесе екі түрлі ұғымда түсінеді.

Бірінші топ, «деструктивті журналистика» журналистің жан айқайы арқылы көптеген қоғамда болып жатқан мәселелердің түйткілді шешімін табуға ықпал етуші журналистер деп түсінеді. Алайда, мұндай принципті ұстанатын журналистке сенсация қажет яғни, «шу шығарушы журналист» деген атақ тағылуы мүмкін.

Екінші топ, БАҚ-да нақты журналистің жіберген қателіктері көрініс табуының салдарынан «журналист таратқан ақпарат аудиторияға дұрыс жеткізілмеуінен», «деструктивті журналистика» деп баға беріп жатады. Аталмыш тақырып тек біздің елімізде ғана емес, барлық мемлекеттерде өзекті. Алайда, ел журналистеріне айып тағылып, темір торға тоғытылғандар саны өзге Сирия, Қытай, Ресей, АҚШ және Түркия елдерімен салыстырғанда едәуір төмен. Дегенмен, жыл сайын көбейіп те келе жатыр.

«Журналистика – жазғың келгеннің бәрін жаза беру, айтқың келгеннің бәрін айта беру емес[2]. Кез келген мамандықтың кәсіби шеберлерінен қарағанда, кәсібилікке ұмтылып келе жатқандары көбірек. Олай деуге де негіз бар. Журналистердің міндеттері мен құқықтары жоғары деңгейде қорғалмай жататыны тағы бар. Ата заңнан аттап кететіндер де жоқ емес. Бұл журналистке ғана тиесілі сөз емес, журналистің сұрағын елемей, жауапсыз

қалдыратын басшыларға да қатысты. Өйткені Қазақстан Республикасының ата заңына сәйкес:

2-бап. Сөз, ақпаратты алу және тарату бостандығы;

Сөз, шығармашылық бостандығына, өз көзқарастары мен сенімдерін баспа арқылы және өзге де нысанда білдіруге, ақпараттарды заңда тыйым салынбаған кез келген әдіспен алуға және таратуға ҚР Конституциясында кепілдік беріледі.

Сондай-ақ, 5-тарау. Журналистің құқықтары мен міндеттері:

20-бап. Журналистің құқықтары:

ақпаратты іздестіруді жүзеге асыруға, сұратуға, алуға және таратуға;

мемлекеттік органдарға, барлық меншік нысандарындағы ұйымдарға баруына және өзінің қызмет бабындағы міндеттерін жүзеге асыруға байланысты олардың лауазымды адамдарының қабылдауында болуға, жабық шара өткізу туралы шешім қабылданғаннан басқа жағдайда өзін тіркеген орган өткізетін барлық шараларға қатысуға;

Қазақстан Республикасының заң актілерінде тыйым салынған жағдайларды қоспағанда, жазбалар, соның ішінде оларды дыбыс-бейне техникасын, кино-фото түсіру құралдарын пайдалана отырып жасауға;

Журналистің куәлігін көрсету арқылы дүлей апаттар болған аудандарда, митингілер мен демонстрацияларда, сондай-ақ қоғамдық, топтық және жеке мүдделер мен наразылықтарды өзге де білдіру нысандарына қатысуға;

Құжаттар мен материалдардың мемлекеттік құпиялар болып табылатын мәліметтері бар үзінділерін қоспағанда, олармен танысуға рұқсат алуға;

Алынатын ақпараттың дұрыстығын тексеруге;

Алынған ақпараттық материалдарды тексеру кезінде мамандарға жүгінуге;

Өзі дайындаған хабарлар мен материалдарға қолын қойып, шартты атын (бүркеншік атын) көрсетіп таратуға;

Материалдың мазмұны редакциялық түзетуден кейін журналистің жеке сеніміне қайшы келсе, оған өз қолы қойылып жариялануынан бас тартуға;

Авторлық және ақпарат көздерінің құпиясы соттың талап етуімен жарияланған жағдайларды қоспағанда, бұл құпияларды сақтауға құқығы бар.

21-бап. Журналистің міндеттері

Журналист:

Қазақстан Республикасының заңдарын басшылыққа ала отырып, өзі шарттық қатынастарда тұрған бұқаралық ақпарат құралының қызмет бағдарламасын жүзеге асыруға;

шындыққа сәйкес келмейтін ақпаратты таратпауға;

ақпарат ұсынған адамдардың авторлығын көрсету туралы олар жасаған өтініштерді қанағаттандыруға;

жеке және заңды тұлғалардың заңды құқықтары мен мүдделерін құрметтеуге;

Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес өзіне жүктелген өзге де міндеттерді орындауға міндетті.

Бұл журналистің заңнамалық тұрғыдан бекітілген міндеттері мен құқықтары. Алайда, журналистің бұл ережелерді бұзуына сан қилы себептер бар болатын сәттер кездесеп жатады.

«БАҚ туралы» Заңның 20-бабында: «Журналистің ақпаратты іздестіруді жүзеге асыруға, сұратуға, алуға және таратуға, мемлекеттік органдарға, барлық меншік нысандарындағы ұйымдарға баруына және өзінің қызмет бабындағы міндеттерін жүзеге асыруға байланысты олардың лауазымды адамдарының қабылдауында болуға, жабық шара өткізу туралы шешім қабылданғаннан басқа жағдайда өзін тіркеген орган өткізетін барлық шараларға қатысуға құқы бар», - деп жазылған. Бірақ, журналистер осы бапқа көп жүгіне бермейді. Сондай-ақ, «БАҚ туралы» Заңда сұраған ақпаратты үш күнде беру туралы 18-бап бар. Осыны желеу еткен мекемелер: «Біз журналисті қабылдамаймыз, хат әкел», - деп айтуға толықтай құқығы бар. Себебі, тура сол баптың «шенеунік үш күндік мерзімді 30 күнге дейін ұзарта алады» деген жалғасы бар. Шенеуніктер осы 18-бапты өздеріне тиімді етіп пайдалануына толықтай құқылы. Қалай болғанда да, тездетіп жауап ала алмайсыз. Сондықтан да, бұл бапты қатандатуды, шенеунікті журналистке ақпарат беруге заң жүзінде міндеттеу керек екендігін қалам ұстаған жандар қолдап отыр. Бұл заң журналистерге ғана емес, кез келген қарапайым адамның ақпарат алуына жол ашуға септігін тигізеді. Өйткені, азаматтар өздерінің жазған арыз-шағымына кейде жылдар бойы жауап ала алмайды. Шектеу қойылған жағдайларды санамағанда мемлекеттік органдардағы барлық ақпарат ашық болуы керек» деген заң нормасының күнделікті өмірде орындалуына тосқауыл қоятындар да жетіп артылады. Бұл норманың сақталуы тек журналист үшін ғана емес, жалпы қоғам үшін маңызды. Қазір бұған адами фактор қосылды.

Мысалы, мектепте төтенше жағдай орын алып, бала мерт болды. Ал, журналистер ақпарат алу үшін мектепке алып-ұшып жетеді. Мектеп директорына мұндай ақпараттың таралуы аса тиімді бола қоймасы анық. Журналистерді қуып, ақпарат бермейтіндердің де бір себебі осы. Сондай-ақ, перзентханада әйелдер ауру жұқтырды дегенді естіген журналистер тағы да оқиға орнына келеді, тағы да оларды қуып, жолатпайды. Ақпарат жарыққа шығып кетсе, оларды сотқа сүйреп әурелейді. Ашық қоғам туралы, толеранттық туралы ойласақ, мұндай келеңсіздікпен біржолата күресу керектігі артық етпейді. Өйткені, бұл ақпарат-қызметтік ақпарат. Мекеме қызметкерлері ақпаратты барынша бермеуге тырысады. Бермеу үшін жасап қойған түрлі тәсілдер бар. Бастық қарамағындағы маманға, ол басқа маманға жібереді, сөйтіп, ақпаратты алуға журналист ұмтылады. Бұл жерде журналистің тікелей міндетінің кереғар болуына қызметкерлердің теріс әрекеттері әсер етеді. Сонымен, журналист не істеуі керек? Түрлі тәсілді бағып көрген журналист деструктивті журналистикаға ұрынуы мүмкін. Алайда, іс сотқа келгенде, көбінесе «журналист айыпты болып» шыға келеді.

Журналистер өз міндеті мен құқығын пайдалана отырып, өз жұмыстарын әр түрлі деңгейде атқарып жатады.

Оған қоса, ақпараттың таралуына шек қою керек деушілер де бар. Журналист оқиғаны ушықтырып жатыр деп те айып тағады. Дегенмен, деструктивті мінез көрсетпеген журналисті деструктивті әрекет жасап жатыр деген айыптан алып шығуға болады ма? Бүгінде «журналистер» деп жалпыға бірдей айып тағып жатса, журналистердің көпшілігі өз құқықтарын пайдаланбай, айтылған сынды қабылдай береді. Бәлкім, шығармашылық жандар болғандықтарынан шығар. Дегенмен, қоғамдық пікірді қалыптастыруға, халықтың санасын оң өзгерістерге алып келу үшін де ұжымдық қызметті талап ететіні рас. Онсыз өзекті мәселелердің шешімін табу мүмкін емес[3]. Алайда, күн сайын мұндай айыптар саны көбею үстінде. Мәселен, «Суицидтің көбеюіне журналистер де кінәлі» деп айып тағылды. Соңғы уақытта еліміз бойынша жасөспірімдер мен балалар арасында өз-өзіне қол жұмсаушылықтың көбеюі үлкен қасіретке айналып отыр. Бұқаралық ақпарат құралдары апта сайын, тіпті күн сайын суицид оқиғасының орын алғаны туралы хабарлап, кінәлілерді іздеумен болады. Статистикалық мәліметтерге сүйенсек, Шығыс Қазақстан облысының деректері бойынша бір жылда 60 жасөспірім өз-өзіне қол жұмсап, еліміз бойынша І орынға шығыпты. ҚМДБ-ның Семей аймағы бойынша өкіл имамы Тыныштық Яхияұлы осы бір келеңсіз құбылысқа қатысты өз ойын: «Бұл жағдайдың нақты себебін атап көрсету де оңай емес. Дегенмен, еліміздегі ең атақты, белді телеарналардың суицид оқиғаларын сенсация қуып, жарыса жариялауы осы жайттың көбеюіне өз әсерін тигізіп отыр. Себебі, журналист мырзалар қай қалада қай бала асылып өлгенін, оның қайда, мал қорада ма, сарайда ма, қандай жағдайда, қандай жіппен асылғанына дейін тәптіштеп айтып, бүкіл елге жариялайды. Өздері мәпелеп өсірген балаларынан айырылып, қан жұтып отырған отбасының қайғысын жерден жеті қоян тапқандай етіп, әйгілейді. Тіпті, қаралы ата-анадан пікір алуға дейін барады. Ал хабар соңында басқа жасөспірімдерді немесе ата-аналарды мұндай қайғыдан қалай сақтандыру қажет екендігі жайлы немесе өз-өзіне қол жұмсаудың залалы туралы қорытынды жасап, ешқандай комментарий бермейді. Ал мұны көрген басқа бала не ойлауы мүмкін? Алдағы уақытта бұл мәселені ҚР Ақпарат министрлігі көлемінде көтеріп, арнайы хат жолдап, «КТК», «7 арна», «31 арна» сынды телеарналардың журналистеріне суицид оқиғаларын жариялауға тыйым салу қажет деп ойлаймын», – деген болатын [4].

Бұл жағдайда журналистер не істеу керек деген заңды сұрақ туады. Аталған мәселені әркім әрқалай түсінеді. Енді төмендегі бапқа назар салсақ.

13-бап. Бұқаралық ақпарат құралын шығаруды не бұқаралық ақпарат құралының өнімін таратуды тоқтата тұру және тоқтату;

1. Бұқаралық ақпарат құралын шығару не бұқаралық ақпарат құралының өнімін тарату меншік иесінің немесе соттың шешімі бойынша тоқтатыла тұруы не тоқтатылуы мүмкін.

2. Тоқтата тұру деп, басылымдардың бір немесе бірнеше нөмірінің шығарылуын, теле-радиобағдарламалардың, теле-радиоарналардың эфирге

шығуын, сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралының өнімін таратуды уақытша тоқтату түсіндіріледі. Бұқаралық ақпарат құралын шығаруды не бұқаралық ақпарат құралының өнімін таратуды тоқтата тұруға үш айдан аспайтын мерзімге жол беріледі.

3. Мемлекеттік құпияларды құрайтын мәліметтерді немесе заңмен қорғалатын өзге де құпияны жария ету, суицидті насихаттайтын, терроризмге қарсы операцияларды жүргізу кезеңінде олардың техникалық тәсілдері мен тактикасын ашатын ақпаратты тарату, есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен прекурсорларды насихаттау, қатыгездік пен зорлық-зомбылықты, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни, тектік-топтық және рулық басымдықты насихаттау немесе үгіттеу, порнографиялық және арнайы жыныстық - эротикалық сипаттағы теле-радиобағдарламаларды, теле-радиоарналарды тарату, сондай-ақ кино және бейнеөнімдерді көрсету, бұқаралық ақпарат құралын сайлау алдындағы үгіт жүргізу, шетелдіктердің, азаматтығы жоқ адамдардың, шетелдік заңды тұлғалардың және халықаралық ұйымдардың кандидаттарды, партиялық тізімін ұсынған саяси партияларды ұсынуға және сайлауға, сайлауда белгілі бір нәтижеге қол жеткізуге кедергі болатын және (немесе) ықпал ететін қызметті жүзеге асыру шарттарын бұзу, үгітке тыйым салынған кезеңде оны жүргізу, ереуілге қатысуға немесе қатысудан бас тартуға мәжбүрлеу, Қазақстан Республикасының бейбіт жиналыстарды, митингілерді, шерулерді, тосқауылдар мен демонстрацияларды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы, интернет желісіндегі авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы заңнамасын бұзу мақсатында пайдалану, сондай-ақ осы Заңның 3-бабында, 10-бабының 6-тармағында көзделген талаптарды бұзу, сондай-ақ 15 және 16-баптарының талаптарын бір жыл ішінде қайталап бұзу заңда белгіленген тәртіппен бұқаралық ақпарат құралының шығарылуын не бұқаралық ақпарат құралы өнімінің таратылуын тоқтата тұруға негіз болып табылады.

4. Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын күштеп өзгертуді, оның тұтастығын бұзуды, мемлекет қауіпсіздігіне нұқсан келтіруді, соғысты насихаттау және үгіттеу, экстремизмді немесе терроризмді насихаттау, ұлтаралық және конфессияаралық өшпенділікті өршітуге бағытталған материалдарды жариялау және ақпаратты тарату, сондай-ақ белгіленген мерзімде бұқаралық ақпарат құралын шығаруды не бұқаралық ақпарат құралының өнімін таратуды тоқтата тұру себептерін жоймау бұқаралық ақпарат құралының шығарылуын не бұқаралық ақпарат құралы өнімінің таратылуын тоқтатуға негіз болып табылады.

5. Меншік иесінің не соттың шешімі бойынша бұқаралық ақпарат құралының шығуын не бұқаралық ақпарат құралы өнімінің таратылуын тоқтата тұрған не тоқтатқан жағдайда, уәкілетті органға хабарлама жіберіледі. Бұқаралық ақпарат құралын шығаруды не бұқаралық ақпарат құралының өнімін таратуды тоқтату оны есепке қою туралы куәліктің күшін жоюға әкеп соғады.

Жоғарыда аталған суицидке қатысты жаңалықтардан көрсетілген телеарналардың эфирге шығу уақыты тоқтап қалған жоқ. Неліктен? Себебі,

БАҚ туралы заңның 13-баптың 3-тармағында «суицидті насихаттайтын», - деп көрсетілген. Ал журналистер насихаттап емес, ата - анамен балаға оның дұрыс емес екендігі, сондай-ақ, өз-өзіне қол жұмсаған балалардың басты себебін анықтап тұрған журналистің жан айқайы. Дегенмен, хаттың авторы имам Тыныштық қажы Яхияұлының өкпесі де орынсыз деуге болмас. Өйткені, көрсетілген жаңалықтарда: «Тіпті журналистердің өзі «сенсация» жасау барысында мұның Алла алдындағы зор күнә екендігін айтқан емес», - деп білген болатын. Бұл тұрғысынан алып қарағанда журналистің деструктивті әрекеті байқалады. «Журналистика –тәрбие құралы», - дегенді ескеретін болсақ, шариғаттан шатасып жатқан балалардың ісін имамның сөзімен жеткізу керек еді. Көп ұлтты мемлекет болып, түрлі дін өкілдері өмір сүріп жатқан бейбіт елде кез - келген дінде өз-өзіне қол жұмсау жат қылық екенін айту журналистерге артық болмас еді. Дегенмен, сананың тәуелсіздігі- қоғамның тәуелсіздігімен есептелмейді. Ол сол қоғамның әр мүшесінің рухани бостандығынан басталады. Ал бұл өте терең де киелі ұғым [5].

Сондай-ақ, журналистерге жариялауға тиым салынған дүниелер бар. Оның ең бастысы ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етеді. Мысалы, заңмен тыйым салынған ақпаратты таратуға шектеу қойылған. Ақпараттық қауіпсіздік – мемлекеттік ақпараттық ресурстардың, сондай-ақ ақпарат саласында жеке адамның құқықтары мен қоғам мүдделері қорғалуының жай-күйі. Ақпаратты қорғау - ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған шаралар кешені. Тәжірибе жүзінде ақпаратты қорғау деп деректерді енгізу, сақтау, өңдеу және тасымалдау үшін қолданылатын ақпарат пен қорлардың тұтастығын, қол жеткізулік оңтайлығын және құпиялығын қолдауды түсіндіріледі.

Ал ақпараттық қауіпсіздік - бүгінгі таңдағы келелі мәселелердің бірі. Себебі, әлемдегі БАҚ қазіргідей ашық қоғамда елдің ішкі-сыртқы саясатында демократияны негіз ету арқылы, ақпаратпен қамтамасыз етуді жолға қоюмен бірге, оның қауіпсіздігіне де назар аудартпай қоймайды. Қоғамда туындайтын әртүрлі саяси текетірестер, көзқарас пікір қайшылықтары мен өзара түсініспеушілік салдарынан баспасөзде теріс тенденциялы материалдардың жарияланып кетуі зиянын тигізбек. Айталық «ақпараттық тәртіп», «ақпараттық қақтығыс», «ақпараттық қауіпсіздік», «ақпараттық соғыс» деген тіркестер қазір тегінен-тегін туындап отырмағаны белгілі. Ақпараттық қауіпсіздіктің өзі ең алдымен, ұлттық және мемлекеттік қауіпсіздікке келіп тірелетіні рас. Әр елдің суверенитетіне қол сұқпай, саяси-идеологиялық мәселелерді ушықтырмай өмір сүруге күш салу маңызды. Сондықтан, БАҚ ақпараттық қауіпсіздікті сақтауға міндетті. Сонымен бірге, шетел баспасөзі қандай мақсатта ақпараттар беріп жатқанына да көз жұмып қарауға болмайды. Шетел баспасөзінде демократияны жамылып, әр түрлі идеядағы, жағымсыз пиғылдағы ақпараттық арандатушылықтан сақ боған жөн. Мемлекет тұтастығы мен ұлт бірлігі үшін ақпараттық қауіпсіздікті жіті қадағалап отыру парыз [6].

Бұқаралық ақпарат құралдары қай елде болмасын, халықаралық тәжірибеге сүйене отырып, бір-бірімен тығыз қарым-қатынаста ашық жұмыс

істеуі керек. Бұл ретте географиялық, ұлттық шекаралар шеңбері тосқауыл болмауы қажет. Әр ел өзінің тарихын, мәдениетін, тілін, ұлтын сақтай отырып, жер жүзілік цивилизацияға үлес қосуы тиіс. Адамзаттық бүкіл құнды қасиеттерге араласу керек. Әділдік, шыншылдық, достық және гуманизмді қадірлеген жөн. Қоғамдық дамудың объективті заңдылықтарын көрсетіп отыру қажет. Жер жүзілік прогресті дамытуға ақпарат құралдарының белсенді қызметі көмек көрсетеді.

1. Дагмин А. Современный русско-английский словарь.-Москва.:Русский язык,2001.-776 б. 144б.
2. Ошанова О. Ақын. Ғалым. Ұстаз.://Егемен Қазақстан.-2013.-2 мамыр
3. Яхияұлы Т.Суицидтің көбеюіне журналистер де кінәлі.//<http://www.muftyat.kz/> 3 наурыз 2001ж.
4. Сонда
5. Жұртбай Т. Сүре сөз.- Алматы.:Экономика,2005.-400 бет; 117бет
6. Бекниязов Т. Журналистиканың терминдері мен ұғымдары.-Алматы.: Қазақ университеті,2006.-149 бет; 6 бет